

ФІЛОСОФІЯ НА РЕЛІГІЯТА

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ПРОГНОСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПРАКТИЧНОМУ РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ

В. В. Титаренко

кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України

vitatit@i.ua

ORCID 0000-0001-8020-3702

Анотація

Вита Титаренко. Особеностите на методологията за прогностичните изследвания в практическото религиознание. В статията се актуализира и обосновава необходимостта за учредяване на ново дисциплинарно направление в приложните религиозни изследвания - прогнозиране на процесите на функционирането и развитието на религиозния живот. Предлагат се определения на понятията, които ще допринесат за подобряване на научния апарат на практическото религиознание. Систематизира се методичният арсенал за прогнозирането в практическото религиознание, определят се възможностите и ограниченията на неговото приложение в сферата на анализа на религиозната ситуация като социален локус на реалността.

Ключови думи: прогноз; религиозна ситуация; прогнозиране на религиозните процеси; практическо религиознание, методология за прогнозиране, принципи на прогнозиране, социално и политическо прогнозиране

Анотація

Вита Титаренко. Особливості методології прогностичних досліджень у практичному релігієзнавстві. В статті актуалізується і обґрунтовується необхідність конституювання нового теоретико-методологічного напрямку в практичному релігієзнавстві – прогнозування процесів функціонування та розвитку релігійного життя. Через дефініціювання понять, поданих в статті, вдосконалюється науково-категоріальний апарат і методологічні засади практичного релігієзнавства.

Ключові слова: прогноз; релігійна ситуація; прогнозування релігійних процесів; практичне релігієзнавство; прогностична методологія; принципи прогнозування; соціальне та політичне прогнозування

Abstract

Vita Tytarenko. Features of the methodology of predictive research in practical religious studies. The article emphasizes and justifies the urgency of creating a new direction in practical religious studies – forecasting of religious processes. The scientific-categorical apparatus of practical religious studies is being improved through the definition of new concepts suggested in the article. The peculiarities and specificity of predictive researches in this field are determined on the basis of comparative analysis of forecasting in other spheres of humanitarian science. The methodological arsenal of forecasting in the religious sphere is systematized and the possibilities and limitations of its application in predicting religious processes are determined.

Key words: forecast; religious situation; forecasting of religious processes; practical religious studies, forecasting methodology, principles of forecasting, social and political forecasting

Постановка проблеми. Для будь-якого суспільства, що переживає духовно-моральні та соціально-економічні потрясіння, “складання прогнозного бачення розвитку перспектив релігійної складової суспільного життя стає актуальним завданням як теоретичних досліджень, так і практичної сфери застосування набутих знань” (Степико, Барков, 2002, с. 749).

Досвід України як суверенної держави свідчить про складність реформування суспільних відносин у різноманітті їх взаємозв'язків без належного наукового обґрунтування, прогностичних передбачень, розвитку новітньої методології тощо. Моніторинг праць з прогностичної тематики в українській науковій думці, дозволив виокремити кілька напрямків, за якими розвивається і прикладне прогнозування. Це, зокрема, такі напрямки: економічний (соціально-економічний); політичний (соціально-політичний); держуправлінський; законотворчий; демографічний; регіональний; комбінований. Але в релігієзнавчій науці прогностична складова не представлена в її науково-методологічній цілісності й системності. Вирішення цього дослідницького завдання уможлиблюється в рамках практичного релігієзнавства на основі методології, ґрунтованої на системному й міждисциплінарному, навіть полідисциплінарному підході. Тому для окреслення специфіки прогнозування в релігійній сфері, необхідне маркування методології прогнозування в інших гуманітарних напрямках. Так, соціальне прогнозування, за визначенням В.Сафронової, “це комплекс проблем дослідження перспектив розвитку різних соціальних процесів. Соціальне прогнозування, зокрема, займається перспективами науково-технічного прогресу, розвитку економіки, соціальних відносин, демографічних процесів, охорони здоров'я, освіти, держави й права, внутрішньої та зовнішньої політики, міжнародних відносин, військової взаємодії держав” (Сафронова, 2007, Глава 1). Але напрями соціального прогнозування не включають **релігійну сферу, як самостійну, однак для прогнозування релігійних процесів, можуть розглядатися як допоміжні, такі, що утворюють прогностичний фон – певну сукупність зовнішніх по відношенню до об'єкта прогнозування умов.** У свою чергу, політичний прогноз, за класичним визначенням А.Ахременка, відповідає на запитання: “Яким чином буде розвиватися досліджуване політичне явище, процес упродовж визначеного періоду часу, починаючи з теперішнього моменту” (Ахременко, 2006, с. 23). Відтак, політичне прогнозування має конкретне предметне поле, практичне спрямування й свій методологічний інструментарій. Оскільки прогностичний фон поділяється на науково-технічний, економічний, соціальний, політичний тощо, остільки з'являється можливість відстежити вплив цих сфер суспільного життя на релігійну ситуацію як певного об'єкта прогнозування.

Завдання даної статті містить в собі: виокремлення та формулювання на основі компаративного аналізу прогнозування в різних сферах гуманітаристики (соціальне та політичне прогнозування), основних методологічних принципів прогнозування, і екстраполяції їх, через осмислення і аналіз, на релігієзнавчий ґрунт, як умови методологічної вивіреності прогностичних передбачень **в релігійній сфері; аналіз джерел знання про об'єкт прогнозування за ступенем достовірності; дослідження методологічного арсеналу прогнозування, що може застосовуватися в практичному релігієзнавстві.** Вирішення цих дослідницьких завдань вимагає дефініціювання основних понять – прогнозування релігійних процесів, релігійний процес, релігійна ситуація тощо.

Виклад основного матеріалу. В наукових джерелах подекуди зустрічається отождошення понять “прогнозування”, “передвіщення”, “проорокування”, “передбачення”, “проороцтво” тощо. Між тим, при аналізі проблем прогностики потрібно розрізняти ці поняття і, відповідно, прогностичну і передбачувальну діяльність. Акцентуючи увагу на прогностичній діяльності, в її основі виділяємо наукове передбачення. Сучасна наука з невеликими розбіжностями **надає визначення прогнозу, яке розуміють як науково обґрунтоване судження про можливий стан об'єкта в майбутньому та альтернативні шляхи й часові проміжки їх реалізації.** Прогноз не тільки надає уявлення про можливі альтернативи розвитку / трансформації того чи іншого прогнозованого

об'єкту, але й уможлиблює покращення ефективності рішень щодо його (об'єкту) менеджменту. До явищ майбутнього потрібно підходити з врахуванням набору різних його ймовірнісних варіантів (реалізація принципу альтернативності), а назагал прогноз означається як "отримання інформації про майбутній стан будь-якого об'єкта (грецьк. prognosis, pro- – наперед, gnosis- – пізнання)" (Лисенко, 2015, с. 152).

Вирішення наших дослідницьких завдань, продиктованих релігієзнавчим пошуком, вимагає чіткості визначень використовуваних понять. Позаяк значеннєво наближені поняття можуть застосовуватися як синоніми, але іноді, закладена в них значеннєва суперечність, може призвести до підміни понять і предметів, ними позначених. Тому, під прогнозуванням релігійних процесів ми розуміємо загалом усю сукупність послідовних дій, спрямованих на отримання ймовірного, науково обґрунтованого судження про майбутній стан релігійної системи у взаємозв'язку та взаємозумовленості її елементів. Релігійний процес означається нами як закономірна безперервна послідовна зміна моментів розвитку релігійного комплексу, які слідують один за іншим. **Релігійну ситуацію ми розглядаємо як опредмечену систему (досліджувану одиницю), під якою розуміється не окремих, хай навіть і значний релігійний факт, а все їх різноманіття у взаємозв'язку між собою й існуючим соціальним середовищем, тобто, певне комплексне, системне утворення, яке може бути локалізоване та зафіксоване у просторі й часі.**

Прогнозування розвитку, або ж відбування релігійних процесів як соціально-ціннісне розуміння майбутнього здійснюється **в різноманітних формах – від простої екстраполяції досягнутих результатів діяльності в релігійній сфері до наукових концепцій розвитку релігії в контексті загального розвитку людства.**

Звернення до результатів досліджень українських науковців-релігієзнавців, виконаних у Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Див.: Прогнози релігійного життя, 2008, 341 с.), а також до окремих праць українських вчених – О. Колодного, Л. Филипович, О. Сагана, С. Здіорука, А. Арістової, В. Шевченка, О. Недавної, П. Яроцького, О. Горкуші, де присутні прогнозні складові щодо релігійної ситуації, засвідчує їх глибоку аналітичну значимість, широку емпіричну базу і в той же самий час, підтверджують актуальність розробок методології прогностичних досліджень в академічному релігієзнавстві, потребу дефініціювання основних понять, принципів тощо.

З огляду на специфічність об'єкта прогнозування в релігієзнавстві, де сфера релігійного є поєднанням духовного і практичного, де "суб'єкт-об'єктне", "раціональне-іраціональне", "індивідуальне-колективне", "надприродне-природне", "духовне-практичне" дуже тісно переплітаються поміж собою, необхідним постає не лише дотримання принципів, характерних для релігієзнавчих досліджень, **але й тих принципів, на яких базується прогностика.** Традиційними для вітчизняної релігієзнавчої школи залишаються: принцип об'єктивності (підпринципи позаконфесійності та плюралізму), цілісності, історизму (підпринципи конкретності, актуалізації, конфесійності), дуальності (підпринципу трансцендентності), загально-людськості, відкритості, поліметодичності тощо. **Відтак, релігійна сфера, яка є надзвичайно складним для аналізу явищем, взаємодіє і з іншими суспільними феноменами, і потребує для свого осмислення знань з інших гуманітарних та суспільних наук.** Тому, у цьому випадку варто звернутися **й до компаративного аналізу соціального та політичного прогнозування, філософської концепції наукового передбачення, філософії історичного прогнозування, розгорнутої в праці В. Пантіна й В. Лапкіна (2006, 448 с.)** й доповнити вищевикладені принципи, як необхідну умову прогностичних суджень та їхньої методологічної вивіреності у практичному релігієзнавстві, наступними принципами:

– принципом верифікації (перевірки), який передбачає перевірку будь-якого прогнозу реальним перебігом подій, тобто зіставленням **справдженої реальності з тим, що прогнозувалося.** Перевірка реальністю, по суті, залишається головним критерієм істини не тільки у

прикладних, але й в гуманітарних науках. Але тут існують свої “але”. Питання істинності прогнозу породжує цілу низку гносеологічних проблем і критерій істинності відноситься саме до них. Крім того, верифікація прогнозів не є самоціллю, бо якщо прогноз дає ефект в плані покращення рівня управління (в нашому випадку – управління релігійною ситуацією), то він виступає як повноцінний результат наукового дослідження;

– принципом самообмеження, який характеризується чітким окресленням дослідником-прогнозістом (чи формується для нього замовником прогнозу) певного місця (локальні виміри релігійної ситуації) й часу (оперативні, коротко-, середньо-, довготермінові) для складання прогнозу розвитку/зміни релігійної ситуації чи її елементів та уточнення завдання на прогноз.

Крім того, прогностична методологія в практичному релігієзнавстві може бути також доповнена наступними принципами: (гносеологічним (згідно з ним у світі немає речей, явищ, які не можна пізнати); принципом альтернативності (можливість розвитку релігійної ситуації (чи її окремих елементів) за різними траєкторіями, при різних взаємозв'язках і структурних співвідношеннях, тобто ймовірно визначення одного з двох, або кількох можливих шляхів розвитку релігійної системи, в тому числі й протилежних, взаємовиключних); принципом системності (релігійна ситуація розглядається, з одного боку, як єдиний структурований об'єкт, з іншого – як сукупність окремих структурних елементів. Такий підхід дозволяє створити модель концептуальної матриці релігійної ситуації, де релігійна ситуація може розглядатися як методологічний інструментарій); принципом “синтетично-плюралістичного підходу” (означає, що для передбачення розвитку/зміни релігійної ситуації слід неодмінно вийти за межі прогнозованої сфери і розглядати досліджуваний процес у більш ширшій та універсальній перспективі); принципом “випереджуваності подій” (є головною вимогою при здійсненні будь-якого прогнозування, оскільки прогноз втрачає сенс, якщо він не встигає за динамікою подій); принципом синергетичності (створення моделі концептуальної матриці релігійної ситуації дозволяє розглядати релігійну ситуацію як складну систему, здатну до самоорганізації); принципом реактивності (майбутня релігійна ситуація як об'єкт прогнозування є реакцією на кризові явища попереднього періоду); принципом “рентабельності” (співмірність прогностичних знань про об'єкт (релігійну ситуацію) і наявність ресурсів його подальшого розвитку й перевищення ефекту від використання прогнозу над витратами на його розробку); принципом “безперервності” (постійний моніторинг релігійних подій, відслідковування нової інформації уможливають враховування нових подій і здійснення перевірки джерел прогнозування) тощо (Ващенко, 2007, с.169-171).

Врахування активного прогностичного фону для прогнозування розвитку/зміни релігійної ситуації є важливою передумовою складання ефективного прогнозу. Знання про об'єкт прогнозування та ґрунтований на них прогностичний фон поділяються при класифікації за ступенем достовірності знання на достовірні (знання, отримані з достовірних джерел); знання відносної достовірності (отримані з випадкових джерел), знання в умовах із можливим зумисним викривленням інформації.

Для характеристики прогностичного фону релігійної ситуації, зокрема, в Україні, у релігієзнавстві послуговуються емпіричними даними різних соціологічних досліджень (Дослідницький центр П'ю (Pew Research Center), Центр соціологічних досліджень Олександра Разумкова, Барна груп у Вентурі, що спеціалізується на проведенні досліджень для християнських служб, фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва тощо), оскільки результати таких досліджень є продуктивними. У науковому співтоваристві ці результати переважно оцінюються як достовірні, однак абсолютизувати їх також не варто. Можна виокремити наступні приклади соціологічної “погіршеності”: в світовій релігійній статистиці часто не розрізняються такі християнські конфесії, як п'ятидесятники і харизмати (такі дані наводяться, в основному, як кількість п'ятидесятників у дослідженнях Pew Research Center,

Forum on Religion & Life та ін.), натомість ідентифікація і самоідентифікація представників цих релігійних напрямків в Україні – чітко маркована. Інший приклад – локального масштабу, позаяк складність і багатомірність релігійної ситуації в Україні, динаміка її змін/розвитку потребують використання більш диференційованої інформації. Це стосується даних Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України (Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні), де, на нашу думку, маємо недостатній опис якісних показників релігійної ситуації в Україні. Низка релігійних організацій взагалі маркована означенням “інші” без їх належної конкретизації (“інші” баптистські релігійні організації, “інші” релігійні організації християн віри євангельської, “інші” релігійні організації адвентистів, “інші” релігійні організації харизматичного типу тощо). Та тільки чіткі, повні, достовірні результати соціологічних досліджень релігійної мережі дозволять краще зрозуміти сучасне українське суспільство, допоможуть прогнозувати розвиток/зміни релігійної ситуації та коригувати політику у сфері суспільних та інституційних відносин.

До знань відносної достовірності, отриманих із випадкових джерел, ми можемо віднести різноманітні конфесійні джерела, ЗМІ, інтернет-ресурси. Інформація з конфесійних джерел, подається з прагненням підвищити роль власної конфесії й применшити при цьому роль інших. Щодо засобів масової інформації й інтернет-джерел (як конфесійних, так і світських) – подана на їх шпальтах інформація часто характеризується ангажованістю, необ’єктивністю, позанауковістю та непослідовністю.

До джерел знання про об’єкт прогнозування, яке означене як “знання в умовах із можливим зумисним викривленням інформації”, на нашу думку (Титаренко, 2007b, с. 49-51) слід також віднести деякі конфесійні джерела, ЗМІ та інтернет-ресурси. Свідомим і цілеспрямованим викривленням інформації в сучасних умовах в релігійному дискурсі можна вважати, зокрема, продуковану концепцію “Руського міра”, намагання переписати історію хрещення Руси та ін. (Титаренко, 2015 с, с. 63-71). Але важливо зазначити, що реальні умови прогнозного фону характеризуються присутністю всіх трьох типів умов та інформацій одночасно.

Крім вищезначеного, розробка прогнозів здійснюється також з допомогою певних методів прогнозування, які становлять собою сукупність способів і процедур відбору й аналізу емпіричної інформації з метою складання прогнозу. Ми не ставимо за мету описати їх всі у даній статті, лише зосередимо увагу на тих, які показали плідність свого застосування у практичному релігієзнавстві. Насамперед, це:

– колективна генерація ідей, або “мозкова атака”. Цей метод вимагає залучення групи експертів і є одним з методів пошуку ідентифікації можливих майбутніх проблем. (Прикладами може слугувати робота ВРЦіРО (Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій), УМР (Української Міжцерковної Ради), ВРРО (Всеукраїнської ради релігійних об’єднань), Інституту релігійної свободи та низки інших структур – державних, церковних, наукових тощо);

– метод порівняльного аналізу, який є одним з базових у пошуку можливостей для прогнозування розвитку/зміни релігійної ситуації засобом порівняльного вивчення релігійних інститутів, релігійної поведінки, закономірностей функціонування різних релігійних систем. Корені застосування подібного методу можна шукати в порівняльному релігієзнавстві, засновником якого вважається німецький вчений Макс Мюллер і якому належить відомий вислів, що став майже крілатим: “Хто знає одну релігію, той не знає жодної”;

– експертна оцінка, яка широко застосовується в релігієзнавчій науці (експертне опитування, індивідуальне передбачення експерта і колективна експертна оцінка). Зокрема, експертна діяльність Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України зазначена у Статуті самого Інституту (пункт 2.2.5.), а про вивчення і прогнозування змін релігійної ситуації йдеться в пункті 2 Постанови про створення Відділення релігієзнавства. Відтак релігієзнавча науково-експертна діяльність здійснюється Відділенням релігієзнавства

практично з моменту його існування. Дієвою в українському просторі є й діяльність Експертної ради, створеної при Департаменті у справах релігій та національностей Міністерства культури України;

– метод “Дельфі”, який розглядається низкою вчених як один з найефективніших експертних методів. Цей метод був апробований автором статті в експертному опитуванні щодо постаті майбутнього очільника УГКЦ у 2011 році у зв’язку з відставкою Предстоятеля українських греко-католиків кардинала Любомира Гузара та низці інших релігієзнавчих досліджень;

– “сценарний метод”, або ж метод написання сценаріїв, виявився адекватним щодо прогнозування майбутнього релігії як духовного феномену. Герман Кан і Ентоні Вайнер, які у 60-ті роки написали книгу “Рік 2000” (Kahn, Wiener, 1967, 431 p.), вперше запропонували сценарій як метод виявлення закономірностей і механізмів розвитку людиновимірних систем. Вони були впевнені у незмінності тогочасної міжнародної системи та тривкості холодної війни. Оскільки сценарій – це “спосіб встановлення логічної послідовності подій з метою визначення альтернатив розвитку великих систем типу міжнародних відносин, національної економіки, сфери політики, соціальних відносин тощо” (Краснов, 1997, с. 92). Такий метод є науково виправданим у складанні прогнозів майбутнього релігії і має довгостроковий характер;

– метод історичної аналогії, що може бути ефективним у випадках, коли прогноз будується на основі пізнання законів функціонування релігійних систем у звичайних для них умовах. Мається на увазі, що метод ґрунтується на перенесенні закономірностей розвитку схожих подій за часом чи з інших сфер знання. Він орієнтований на конкретно-фактологічний підхід розуміння природи релігії, а саме, як зазначає український дослідник, проф. А.Колодний, “на збір фактів про минуле релігії, описання й аналіз їх, з’ясування особливостей функціонування релігійних феноменів в конкретних умовах суспільного буття” (Колодний, 2013, с. 38). Важливо наголосити, що метод історичної аналогії суголосний сутності історіософії релігії, оскільки історичність природи й виявляється в тому, що з появою нових поколінь не обов’язково з’являються нові принципи релігійного світобачення, а, за визначенням А.Колодного, системи релігійних вірувань, обрядові форми тощо передаються у спадщину від покоління до покоління, лише дещо видозмінюючись під впливом умов життя і соціальних особливостей своїх нових носіїв (Колодний, 2013, с. 39). Такий підхід у складанні прогнозу актуалізує необхідність ретельного вивчення прогнозного фону щодо релігійних явищ, який включатиме максимально доступну інформацію про різні соціальні процеси, оскільки неврахування останніх може вплинути на верифікованість прогнозів щодо релігійної ситуації.

Широко використовуваними у працях релігієзнавців є і наступні методи: а) метод екстраполяції (поширення на майбутнє певних елементів соціальних процесів з минулого і сучасного); б) метод інтерполяції, коли “за минулим, сучасним та віддаленим майбутнім прогнозується найближче майбутнє” (Давыдов, 2002, с. 101). Однак існує певна межа, до якої варто екстраполювати тенденції минулого, оскільки “точність екстраполяції зникає по мірі просування в майбутнє, яке в жодному разі не можна розглядати лише як кількісне продовження теперішнього” (Горбатенко, 2006, с. 93). Відтак межа застосування цього методу – 5–10 років. Свого часу радянські демографи в 1970-1980-х рр. на підставі статистичних даних авторитетно доводили, що в 2000 р. населення СРСР досягне приблизно 300 млн людей. Дебати тривали головним чином навколо того, наскільки точною буде ця цифра в 2000 році – чи це буде 305 млн, а чи ж 310 млн людей. Все було розраховано правильно, за винятком одного – дослідники не врахували таку деталь – у 2000 році СРСР взагалі вже не існуватиме (Пантин, Лапкин, 2006, с. 78). Відтак обґрунтованою постає необхідність розгляду релігії у взаємодії з іншими суспільними явищами, що й призводять до її змін взагалі й складових елементів зокрема, або, за визначенням А.Колодного, в різних аспектах – “в історичному (діахронному),

а також на різних рівнях – загально-історичному та конкретно-віросповідному, спільнотному (груповому) та індивідуальному” (Колодний, 2013, с. 39).

Моделювання – метод, який ґрунтується на використанні моделі як засобу дослідження суспільних явищ і процесів. Оскільки під моделлю розуміють систему, що замінює об’єкт пізнання і є джерелом інформації стосовно нього, для прогнозування в релігієзнавстві створюється “модель концептуальної матриці релігійної ситуації, як складноорганізованої системи”, яка пояснює взаємозв’язки структурних елементів релігійної ситуації як системи та механізми їх взаємовпливів на основі законів самоорганізації (Титаренко, 2017а, глава 7).

Ролі релігії в історії та становленні цивілізаційного й культурного поступу людства, її не завжди однозначного впливу на ці процеси роблять актуальним питання про майбутнє релігії. Наголосимо, що на відміну від конкретних прогнозів, як наприклад, у сфері розвитку науки або політики, комплексні прогнози в релігійній сфері виправдовуються не дуже часто, що свідчить про можливість раціональних розрахунків тільки окремих тенденцій у процесі розвитку релігії, але неможливість створення на науковій основі цілісної перспективної картини буття релігії. Тим не менше, складання прогнозного бачення розвитку перспектив релігійної складової суспільного життя є досить актуальним і запитуваним, особливо в кризових ситуаціях, однак релігійні процеси характеризуються великою стохастичністю, дифузією випадковості поведінки самостійних особистостей та певних соціокультурних закономірностей-тенденцій, обмежених у часі та просторі.

Відтак, незважаючи на те, що прогностичні релігієзнавчі розвідки можуть бути як позитивними, так і помилковими, відбувається поступове напрацювання методологічної бази таких досліджень.

Висновки. Аналіз сукупності вищезазначених методів аналізу релігійної ситуації як соціального локусу дійсності дозволяє зробити наступні висновки і, зокрема, висновок про те, що соціальне і політичне прогнозування, зазвичай, не включає аналіз специфіки розвитку релігійної сфери, а полідисциплінарний підхід та поліметодичний принцип дослідження уможливають виокремлення і розуміння низки особливостей прогнозування, дотримання яких у практичному релігієзнавстві може бути умовою методологічної вивіреності прогностичних результатів. Їх застосування не суперечить дослідницьким традиціям української релігієзнавчої школи, а доповнює їх. Дефініціювання низки понять (“прогнозування релігійних процесів у загальному вигляді”, “релігійного процесу”, а також ключового поняття – “релігійна ситуація”, яке операціоналізаційно, залежно від завдань, мислиться як методологічний інструментарій, соціальний локус дійсності, об’єкт прогнозування і управління) можливо унеможливить і логічну помилку підміни понять і предметів, ними позначених.

Література та посилання

- Ахременко, А. С. (2006), *Политический анализ и прогнозирование: учеб. пособие*, Издательство: Гардарики, Москва, 333 с.
- Ващенко, К. (2007), “Основні форми і принципи дослідження політичного аналізу й прогнозу”, *Політичний менеджмент*, №1, с.165-172.
- Горбатенко, В. П. (2006), *Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика: монографія*, Видавництво: Генеза, Київ, 400 с.
- Давыдов, А. А. (2002), “Модель социального времени”, *Социологические исследования*, №4, с. 98-101.
- Колодний, А. М. (2013), *Історіософія релігії: монографія*, Видавництво: УАР, Київ, 286 с.
- Краснов, Б. И. (1997), “Анализ политической ситуации. Метод сценариев”, *Социально-политический журнал*, №5, с. 91-103.

- Лисенко, Ю. В. (2015), "Теоретичні основи політичного прогнозування", *Нова парадигма. Політологія*, НПУ ім. М. П. Драгоманова, №126, с. 150-159.
- Пантин, В. И., Лапкин, В. В. (2006), *Философия исторического прогнозирования: ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века: монография*, Феникс +, Дубна, 448 с.
- "Прогнози релігійного життя" (2008) [під ред. А. М. Колодного], *Українське релігієзнавство*, Київ, №48, 341 с.
- Сафронова, В. М. (2007), *Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе: учебное пособие*, Издательский центр "Академия", Москва, 240 с.
- Степико, М. Т., Барков, В. Ю. (2002), "Стратегічний прогноз як об'єкт наукового аналізу", *Стратегії розвитку України: теорія і практика* [за ред. О.С.Власюка], Видавництво: НІСД, Київ, с. 38-50.
- Титаренко, В. В. (2017а), *Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи: монографія*, Видавництво "Центр Європи", Київ, 324 с.
- Титаренко, В. (2007b), "Поняття "сучасний християнин" в контексті діалогу суспільства і релігії", *Релігійна свобода. Науковий щорічник*, Київ, № 12, с. 49-51.
- Титаренко, В. В. (2015с), "Роль релігійних інститутів у формуванні громадянського суспільства: український контекст", *Інституційні процеси конфесійного життя світу й України*, Видавництво: УАР, Київ, с. 63-71.
- Kahn H. and Wiener A.J. A. (1967), *The Year 2000. Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*, Macmillan, New York, 431 p.

References

- Akhremenko, A. S. (2006), *Political analysis and forecasting: textbook, allowance* [Politicheskii analiz i prognozirovaniye: ucheb. posobie], Publisher: Gardariki, Moscow, 333 p. [in Russian]
- Davydov, A. A. (2002), "Model of social time" [Model sotsialnogo vremeni], *Sociological research*, No. 4, pp. 98-101 [in Russian]
- Gorbatenko, V. P. (2006), *Political forecasting: theory, methodology, practice: monograph* [Politychne prohnozuvannia: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia], Publisher: Genesis, Kyiv, 400 p. [in Ukrainian]
- Kahn, H. and Wiener, A. J. A. (1967), *The Year 2000. Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*, Macmillan, New York, 431 p.
- Kolodny, A. M. (2013), *Historiography of religion: monograph* [Istoriografia religii: monohrafiia], Publisher: UAR, Kyiv, 286 p. [in Ukrainian]
- Krasnov, B. I. (1997), "Analysis of the political situation. Method of scenarios" ["Analiz politicheskoy situatsii. Metod stsensariy"], *Socio-political journal*, No. 5, pp. 91-103 [in Russian]
- Lysenko, Yu. V. (2015), "Theoretical foundations of political forecasting" ["Teoreticheskiye osnovy politychnogo prohnozuvannia"], *New Paradigm. Politology*, NPU from Drahomanov, No. 126, pp. 150-159. [in Ukrainian]
- Pantin, V., Lapkin, V. (2006), *Philosophy of historical forecasting: rhythms of history and prospects for world development in the first half of the 21st century: monograph* [Filosofiya istoricheskogo prognozirovaniya: ritmy istorii i perspektivy mirovogo razvitiya v pervoy polovine 21-go veka: monografiya], Feniks +, Dubna, 448 p. [in Russian]
- Safronova, V. M. (2007), *Forecasting, designing and modeling in social work: textbook, allowance* [Prognozirovaniye, proektirovaniye i modelirovaniye v sotsialnoy rabote: uchebnoye posobie], Publishing: Center "Academy", Moscow, 240 p. [in Russian]
- Stepiko, M. T., Barkov, V. Yu. (2002), "Strategic forecast as an object of scientific analysis" [Stratehich-

- nyi prohnoz yak ob'iekt naukovooho analizu*], *Strategy of development of Ukraine: theory and practice* [ed. O. V. Vlasjuk], Publishing house: NISS, Kyiv, pp. 38-50. [in Ukrainian]
- "The prognosis of religious life" [*Prohnozy relihiinoho zhyttia*] (2008), [ed. A.M.Kolodny], *Ukrainian Religious Studies*, Kyiv, No. 48, 341 p. [in Ukrainian]
- Tytarenko, V. (2007b), "The concept of «modern Christian» in the context of the dialogue of society and religion" ["Poniattia "suchasnyi khrystianyn" v konteksti dialohu suspilstva i relihii"], *Religious Freedom. Scientific Yearbook*, Kyiv, No. 12, pp. 49-51. [in Ukrainian]
- Tytarenko, V. (2015c), "The role of religious institutions in the formation of civil society: ukrainian context" [*Rol relihiinykh instytutiv u formuvanni hromadianskoho suspilstva: ukrainskyi kontekst*], *Institutional processes of confessional life of the world and Ukraine* [Ed. A. Kolodnoy], Publisher: UAR, Kyiv, pp. 63-71. [in Ukrainian]
- Tytarenko, V. V. (2017a), *From prophecy in religion to prognosis in religious studies: history, theory, perspectives: monograph* [*Vid prorotstv u religii do prohnozuvannia v relihiieznavstvi: istoriia, teoriia, perspektyvy: monohrafiia*], Publishing: center of Europe, Kyiv, 324 p. [in Ukrainian]
- Vaschenko, K. "The main forms and principles of the study of political analysis and forecast" ["Osnovni formy i pryntsypy doslidzhennia politychnoho analizu y prohnozu"], *Political management*, No. 1, 2007, pp. 165-172. [in Ukrainian]

© **Віта Володимирівна Титаренко**